

РОЛЯ НА ПОТРЕБЛЕНИЕТО В ИКОНОМИКАТА – РАЗВИТИЕ НА ИДЕИТЕ ОТ КАНТИЙОН ДО КЕЙНС

Татяна Иванова*

Увод

В динамичното технологично развито информационно общество, в което живеем, често се сблъскваме с въпроса за избор. Понякога този избор е свързан с това какво, колко и кога да потребляваме. Резултатът от него се отразява на благосъстоянието и равнището на удовлетворение на индивидите, на печалбата на фирмите, на околната среда, на активността на цялата икономика. Редица са примерите от теорията и практиката за водещата роля на потреблението в процеса на производство, но не са малко и тези, в които ограничаването на потреблението за сметка на повече спестявания и инвестиции, се оказва рецептата за растеж. Идеите и концепциите за връзката между потребление и макроикономическа динамика са многобройни и в някои случаи различията между тях са особено силно изразени. Тази алтернативност превръща въпроса за ролята на потреблението в дискуссионен и проблемен и провокира изследователския интерес на автора. Без претенции за всеобхватност и изчерпателност тази статия прави опит за аналитично представяне на възгледите за ролята на потреблението в икономиката като отделните автори са представени в историческа последователност, а са обобщени на база на идейната си принадлежност.

Изложение

Ролята, мястото и значението на потребителските разходи е обект на значителни по мащаб и брой изследвания, дебати и научни спорове. Корените на дискусията се откриват десетилетия назад, обхватът ѝ е много широк, проблемът е многоаспектен, интердисциплинарен и изключително и перманентно актуален. Целта на научната статия е да анализира и обобщи основните теоретични възгледи за ролята и значението на потреблението в икономиката като акцентира на тяхното развитие и алтернативност. Методологията включва исторически, логически и сравнителен анализ на основни теоретични възгледи, допускания и заключения за ролята на по-

* Татяна Иванова, доктор, главен асистент, Икономически университет – Варна, email: tatianai@ue-varna.bg

треблението и връзката му с макроикономическата динамика. Значението на проблематиката се определя от актуалността на дебата за определящата или подчинена роля на домакинските разходи в контекста на необходимостта от стабилизационна политика. Изборът на адекватен подход, разбира се, не изисква задължително познаване на предшестващи идеи и практики, но тяхното обобщение и систематизация дава безспорни предимства.

Първи идеи за ролята на потреблението

Идеи и корени на познанието за потреблението могат да се открият още в древността, но концепция за ролята му в икономиката назрява значително по-късно. Не е трудно да се разбере причината – животът в древността и в средните векове се различава съществено от съвременното икономическо общество. Потреблението, в контекста, в който се разглежда, предполага пазарни отношения, а пазарът е заемал несъществено място или изобщо не е съществувал. Макар че значително се разраства и утвърждава през вековете, той дълго остава незабележим аспект от човешкия живот. От началото на средновековието в страните от Европа се наблюдава трайно оживление на търговията, обособяват се пазари на разнообразни стоки, включително и на пари. До средата на XVIII в. в икономическите отношения и в политиката се налага търговският капитализъм. На фона на тази меркантилистична епоха Франция въздига земеделието на пиедестал, а доходът, създаден от земеделските производители – като единствен източник на богатство. При вече развити пазарни отношения потреблението се превръща в неизменна част от процеса на движение на ресурси, пари и продукти, и съвсем естествено започват да назряват идеи за неговото място и значение.

В публикуваното през 1755 г. "Есе за характера на търговията като цяло" Ришар Кантийон докосва повечето аспекти, имащи централно значение за политическата икономия в този период (Cantillon, 2011). С него се свързва идеята икономиката да се представи като кръгов процес между производството и потреблението. Кантийон обвързва проблема за връзката между потреблението и икономическата активност със земята, с нейните собственици и продукцията, която тя създава. Потреблението е необходимо, за да могат работниците да преживяват, а системата да се възпроизвежда. Търсенето на потребителите Кантийон разглежда като относително автономен фактор, който определя не само равнището на цените, а и производство в отделните сектори, защото предприемачите адаптират производството си към потреблението, с цел печалба. Ако потреблението се намали, това ще свие стоковия пазар, ще доведе до безработица и намаляване на земята за култивиране (Thomas, 2015, р. 22). Кантийон разделя потреблението на автономно и индуцирано по отношение на паричния доход и обвързва това

разделяне с отделните класи в обществото. Автономно е потреблението на собствениците на земя, защото техните доходи са високи. Те могат да спестяват или да заемат пари на фермерите, с което да променят и техните доходи и съответно – потреблението им. Освен това, според Кантийон, фермерите подражават в потреблението си на земевладелците. Последните играят ключова роля в цялата възпроизводствена система, макар че потреблението им е относително постоянно. Ако потреблението на земевладелците се увеличи, това не само увеличава заетостта на труда и съвкупното потребление, но и предизвиква ръст в потреблението на предприемачите поради имитационния ефект. Промяната в модела на потребление при Кантийон води до преразпределяне на ресурси (различните продукти изискват различно съотношение между производствените фактори) и като краен резултат може да промени равнището на заетост (Brewer, 2002, p. 96). В този процес водеща е отново ролята на собствениците на земя и свързаните с тях по-високи стандарти и демонстративно потребление.

Анализът на Кантийон за производството по отделни сектори в рамките на теорията му за цените дава основа за изграждането на изчерпателна теория за потреблението, за съвкупните нива на активност и икономически растеж и съвременните изследователи на неговите идеи недвусмислено подчертават значението, което той приписва на потреблението за определяне на състава на агрегатната продукция (Thomas, 2015; Murphey, 1986).

Много сходни идеи представя и Франсоа Кене в публикуваната през 1758 г. "Икономическа таблица". Централната фигура на физиократите гледа на икономиката като на циркулационен поток между производство и потребление, в който определящо място има потреблението. За равнището на активност и производство е важен не само размерът на съвкупното потребление, а и неговият състав и склонността към потребление. Когато класата на земеделците потребява повече от продуктивния сектор (селското стопанство), отколкото от стерилния, чистият продукт и темпът му на нарастване ще се увеличат (Thomas, 2015, p. 38). При Кене увеличаването на склонността на земевладелците да потребяват предизвиква икономически ръст, освен ако това увеличение не е за демонстративно потребление не се гарантира увеличаване и на производството (Меек, 2003, p. 319). Макар да загатва за особеностите в потреблението на луксозни стоки, вниманието на Кене е насочено основно към селскостопанските и промишлените продукти и осигуряване на адекватно търсене за тях. Потреблението на работниците представлява важна съставна част от общото потребление. Както при Кантийон то е предизвикано, индуцирано, за разлика от консумацията на собствениците на земя, която е автономна. Потребителското търсене и склонността към потребление при Кене са свързани и с определянето на т. нар. добра цена (*bon prix*), която е силно свързана с пазарните сили. Имен-

но потреблението на работниците при добри пазарни условия и свободна международна търговия допринася за поддържането ѝ: "...консумирането на прилична храна и облекло (от селяните Т.И.) допринася за поддържане на цената на продукцията и приходите от имущество и осигурява ръст на печалбите на производителите и занаятчиите" (Меек, 2003, р. 105).

Търсенето, в частност потреблението, е определящо за производството и икономическата динамика и при Сър Джеймс Стюарт [1]. За разлика от физиократите Кантийон и Кене, при Стюарт собствениците на земя не са определяща фигура. Вместо тях, основната икономическа роля в обществото играят потребителите, а тяхната покупателна способност, наречена "ефективно търсене", се превръща в значима икономическа концепция (Gislain, 2003, р. 170). Стюарт търси причинно-следствената връзка между ефективното търсене и селскостопанския излишък. Излишъкът от селскостопанска продукция сам по себе си не може да гарантира растеж, ако няма кой да го потреби. Увеличението на продукцията трябва да бъде пропорционално на ръста на промишлеността и потребностите на хората или трябва да се намери изход за реализация на излишъка (Steuart, 1767, р. 40, цитат от Thomas 2015, р. 41). Ако не се намери достатъчно търсене за излишъка, според Стюарт, икономическата активност ще намалее, а развитието ще се обезсърчи. Ако вътрешното потребление не е достатъчно, за да поеме излишъка, Стюарт предлага други две направления – външен пазар (износ) и държавни разходи. Особено важна е ролята на държавниците, които трябва да осигуряват търсене, адекватно на предлагането (Steuart 1767, р. 234, цитат от Skinner 1963, р. 442). Тези негови разбирания са характерни за научните търсения през XVI – XVIII в., когато меркантилизмът налага силната роля на държавата в икономическото управление като теория и практика, и закрила на търговците и сделките.

Прегледът досега показва, че от Кантийон до Стюарт *производството се определя от съвкупното търсене* (включително от потреблението), а спестяванията са изтичания от циркулационния поток и имат вреден ефект. Макар между отделните автори да има известни различия в детайлите и допусканията, те са обединени от схващането си за ролята на потреблението като определящо икономическата динамика. Засиленото потребление създава импулси за ръст и на производството, а когато покупките са недостатъчно, активността се забавя.

Гледната точка на класиците

Крайт на XVIII век е най-бурното нашествие на идеи за политиката и стопанството. В исторически план този период съвпада с Индустриалната революция. Доминиращата фигура в стопанския живот не е търговецът или

земеделският стопанин, а "homo economicus" – стопанисващият, произвеждащият човек, потреблението се приема като резултат, а не като фактор на производството. Това оформя характерния за икономистите възглед за връзката на потреблението с икономическия растеж: Растежът, най-вече в дълъг период, зависи от спестяванията, но те от своя страна са ограничителни на потреблението. Постигането на растеж позволява увеличаване на потреблението на глава от населението, но увеличаването на дела на потреблението в разполагаемия доход намалява възможността за растеж в следващи периоди, тъй като се намаляват спестяванията.

В теорията на Адам Смит, ако предлагането расте, в отговор еквивалентно расте и търсенето. "Потреблението е единствена цел на всяко производство", а хората потребяват от "страст към настояща наслада" (Смит, 1983, с. 645). Не потреблението (консумацията), а пестеливостта (въздържането от консумация) е източник на икономически растеж. Спестяванията директно създават инвестиционно търсене, без каквато и да било координация [2]. В отговор на нарасналото търсене на работна сила, обусловено от по-големите инвестиции, се увеличава и предлагането ѝ. Ако съществува разминаване между производство и реална работна заплата (необходима, за да осигури потребление) разликата се компенсира от инвестиции. В този смисъл недостатъчността на потреблението не създава проблем за икономическия растеж.

Второстепенна е ролята на потреблението и в теорията за реализацията на Жан Батист Сей. Хората се нуждаят от вещи и затова главният интерес на всеки потребител е размяната. "Всеки продавач е и купувач, всяка стока е произведена, за да бъде продадена, т.е. производството определя потреблението" (Say, 1803, р. 153). Подобни категорични заключения са плод на характерните за класическата школа допускания за гъвкавост на цените (както на продуктите, така и на ресурсите), благодарение на които се осигурява реализация на всеки произведен продукт. Потреблението, като компонент на търсенето в теорията на Сей, не може да ограничи или да стимулира производството, но има ефект върху ценовото равнище. Макар че не всички приемат закона на Сей, "той не само, че оцелява, но и възприемането му става критерий за прилична изтънченост на икономическата наука" (Гълбрайт, 1996, с. 98).

Дейвид Рикардо, подобно на Смит, приема спестяване и инвестиране като едно и също решение. Спестяването автоматично се инвестира и работниците консумират цялата си заплата, а инвестициите са вливания. Но прекалените инвестиции в секторите, които произвеждат стоки от първа необходимост, не са желани, защото търсенето им е ограничено от физическите нужди на населението, докато потреблението на луксозни продукти няма граница (освен ограничението на дохода) (2015, с. 218). Рикардо е сред поддръжниците на закона на Сей и често се позовава на него: "...всеки човек произвежда или за продажба, или за потребление и продава винаги

само с цел да купи някаква друга стока, която би могла да бъде полезна или да подсури бъдещо производство" (с. 214) [3]. С твърдения си, че производството е ориентирано към потреблението, но никога не може да го достигне, защото нуждите са безгранични, Рикардо разглежда търсенето като всепоглъщаща сила, което е ограничено само от производството. Като разграничава факторите, които влияят на цените (стойността) от тези, които определят количеството (богатството), Рикардо разделя мотива за производство от този за натрупване. Мотивът за натрупване идва от печалбата, а мотивът за производство зависи от разпределението и от съвкупното търсене (с. 198). Централният фокус при него е поставен върху теорията за стойността и разпределението, като се изтъква ключовата роля, която играе потребителското търсене в контекста на общото производство на стоки. Рикардо обаче не прави подробен анализ на ролята на общото търсене в теорията си за растежа. Макар да се позовава на Сей, в теорията му няма механизми, които да избягват свръхпредлагането на труд, т.е. предположението за пълна заетост се отнася само за капитала, но не и за труда.

За разлика от своите предшественици, представителите на т.нар. песимистично направление в икономическата мисъл – Сисмонди и Малтус разграничават решението за спестяване от това за инвестиране и на база на това определят нетното спестяване като недостатъчно условие за икономически растеж. В противовес на школата "Смит – Рикардо", която приема като ключов проблем на капитализма натрупването и игнорира въпроса за реализацията, Симон дьо Сисмонди издига на преден план противоречието между производството и потреблението и го свързва с проблема за пазара и реализацията. С това отново поставя в центъра на дискусията ролята на потреблението за икономическия растеж и при това подчертава преобладаващата му значимост. В търсене на отговор за флукуациите на потреблението, Сисмонди извежда и факторите, които го определят. Сред тях особено място се отдава на дохода, особено при обеднените работнически семейства. При недостатъчен доход домакинствата ще потребяват малко, а намаленото потребление може да повлияе на печалбите на капиталистите и възможностите им да натрупват. За разлика от потреблението на луксозни стоки, това на необходими стоки има точка на насищане (Sismondi, 1819, р. 98). Тезата на Сисмонди, че населението може да се разори не толкова ако харчи, колкото ако спестява, защото произведеният продукт ще остане нереализиран, се приема за абсурдна от класиците (р. 34). Общото (съвкупното) потребление определя равно или по-голямо производство и така кръгът (отразяващ движението на доходи и разходи) може да се разшири и да се превърне в спирала (р. 102).

В края на XVIII и началото на XIX в. проблемът за разпределението и в частност за потреблението изследва и Томас Малтус. Името му се свързва

с идеята за унищожителната сила на потреблението, в резултат от сблъсъка между консуматорската природа на хората и ограничените ресурси [4]. Критикувайки оптимизма на Рикардо и Сей по отношение на неограничената сила на потреблението, готово да погълне безкрайно производство, Малтус разработва теория за реализацията, в основата на която стои идеята за недостатъчното потребление. Приносът му е и в революционната идея за справяне с излишъците: "Създаване на заетост за бедните в строителството на пътища и обществени сгради" (Malthus, 1820, p. 395). Както Сисмонди, така и Малтус подчертава необходимостта от адекватно потребителско търсене, което да погълне произведения агрегатен продукт.

По-късните аспекти на тази теория могат да се открият в трудовете на Карл Маркс. Маркс изтъква важната роля на производството като отбелязва, че в капиталистическото общество потреблението следва производството (1859, с. 241). Разглеждайки икономическия процес като кръгооборот между производство и потребление както Кене, Маркс подчертава важната роля на търсенето и неговият извод е, че между двете фази съществува взаимовръзка.

Съвременни икономически направления

В средата на XIX в. интересът към потреблението се засилва. Оформя се неокласическият подход за анализ, с характерния за него микроикономически поглед. В центъра е поставен потребителят с неговите субективни желания и оценки. Потреблението се разглежда като зависещо не от предлагането, а от полезността на благата, свързана със субективно-психологическите усещания на човека. Като главен проблем пред икономическата теория е поставен въпросът за задоволяване на растящите потребности, а на потреблението, като основна сфера на икономическата дейност, се приписва първостепенно значение. То зависи от полезността на всяка следваща единица благо, която намалява с увеличаване на консумираните единици от него. Ролята на производството в образуването на стойността напълно се игнорира, тя се свежда до обслужване на нуждите на потреблението. В по-късния етап от развитие на това течение (Маршалианския) в теорията за ценообразуването се включва и предлагането. Потреблението се разглежда като зависимо от обема на сключените сделки, а той се определя от поведението както на продавачите, така и на купувачите. Полезният ефект на стоката, според Маршал, определя цената и обема на потребление, но само в кратък период. В по-дълъг времеви интервал се откроява влиянието на производството и предлагането: "Колкото по-кратък е разглежданият период, толкова повече се налага в нашия анализ да отчитаме влиянието на търсенето върху стойността, а колкото този период е по-продължителен, толкова по-голямо зна-

чение придобива влиянието на разходите по производството" (Маршал, 1983, с. 7). Като отчита влиянието и на потреблението, и на производството, Маршал преодолява едностранчивостта в анализите и на класиците, и на ранните маржиналисти.

В началото на XX век акцентът при анализа на компонентите на възпроизводствения процес отново се прехвърля върху потреблението, но не на конкретното благо, а на съвкупния обществен продукт. Първите най-популярни идеи за ролята на потреблението от гледна точка на новия макроикономически подход се свързват с името на Джон М. Кейнс. Идеята му е, че направените разходи в икономика с непълна заетост и стабилни цени създават стимули за увеличаване на производството, а при наличие на спестявания се пораждат условия за натрупване и дългосрочен растеж. Пренасяйки анализа на макроравнище, Кейнс извежда зависимостта между растежа на автономните разходи и прираста на дохода в кратък период (т.нар. ефект на мултипликатора). За разлика от неокласическата теория, която изтъква като основни фактори за прираста на продукта показателите на техническо и промишлено изменение, кейнсианското обяснение е насочено към определящата роля на търсенето [5]. Именно неговите промени, вследствие на външни фактори, определят икономическата динамика. Нарастването на човешките усилия, капиталовите активи и техническите промени се приемат като вътрешни фактори, които пасивно се приспособяват към промените в търсенето.

В концепцията на Кейнс не е отделено самостоятелно място на потреблението като фактор за ръст на производството. Той се ангажира по-скоро с обективните и субективните фактори, които определят размера и дела му в дохода и извежда зависимостта между потреблението и разполагаемия доход, наречена функция на потребление. Потребителската функция на Кейнс дава аргументирано обяснение за ролята, която има потреблението за икономическото неравновесие. В тази функция потребителските разходи имат автономен компонент, но като цяло зависят силно положително от текущия доход. При стабилни цени и затворена икономика именно потребителската функция определя динамиката на съвкупните разходи. Всеки екзогенен шок, който измества кривата на разходите, генерира многократно по-голям ръст на БВП след множество приспособителни процеси. Кейнс свързва първоначалния ефект от увеличение на крайното търсене с инвестициите, но крайният ефект се определя от мултипликатора, който изцяло зависи от наклона на потребителската функция (пределната склонност към потребление) (Кейнс 1999, гл. 10).

Макар и получили най-голям отзвук, идеите на Кейнс съвсем не са без аналог. Десетилетие преди "Общата теория" двама американски икономисти – У. Фостър и У. Качингс, публикуват поредица от разработки, в които приканват към държавна намеса за запазване и увеличаване на потреблени-

ето (Foster, Catchings, 1926). Като част от сценария на "средния път", идеята за съзнателно поддържане на потреблението се среща и в Швеция. Едно от най-сериозните теоретични достижения в тази област е това на полския инженер Михаил Калецки. Три години преди "Общата теория" на Кейнс, Калецки публикува "Резюме върху теорията за бизнес цикъла". То събира и представя много от въпросите, които доминират сред идеите му до края на неговия живот. Калецки за първи път разработва цялостна теория за бизнес циклите и за принципа на ефективното търсене и, независимо от известните сходства между изводите му с тези на Кейнс, той се придържа към принципно различни предположения и методология. Първоначално Калецки временно приема определени основополагащи предположения на Кейнс, анализирайки закрыта икономика без каквото и да било правителство в краткосрочен времеви период. Много скоро след това изгражда анализа си на свои собствени предпоставки. Две от тях са, че равнището на живот на работниците е такова, че те не спестяват, а потребяват всичко, което работват и че икономиката работи на пълния си капацитет в условията на несъвършена конкуренция. Инвестициите в теорията на Калецки зависят от автономното потребление и брутно напрупване, т.е. увеличаването на капиталистическото потребление и/или инвестиционното търсене стимулира инвестициите (принципът на акселератора).

През последните години кейнсианското направление отбелязва възраждане, особено в частта си за ефективността на фискалната политика за стабилизация и растеж на икономиката в съвременни условия. В условията на глобална криза, кейнсианските идеи и препоръки стават актуални, което се обяснява поне с две причини:

Първо, все по-често пазарите са неспособни да се справят сами и краткосрочната стабилизация взема превес пред дългосрочните перспективи;

Второ, сравнително стабилните цени в повечето от водещите икономики намаляват риска от инфлация при подобни интервенции.

Независимо от опонентите на тази теза, увеличаването на търсенето остава сериозна цел, насока и възможност при провеждане на макроикономическа политика.

Заклучение

Изложението за потреблението и растежа през призмата на представените икономисти показва, че всяка идея е продукт на своето време, изградена е на основата на допускания, характерни за периода, и в много случаи е призвана да служи на дадена идеология. Едновременно с това ясно се вижда, че те гравитират около две крайни позиции. От едната страна са поддръжниците на идеята, че потреблението влияе на икономическата динамика. Кантийон,

Кене, Стюарт и Кейнс подчертават важната му роля в определянето на нивата на активност. От другата страна на своеобразния дебат са защитниците на тезата за насърчаване на спестяванията и за подчинената роля на потреблението. Всички класически икономисти признават, че натрупването на нетен капитал е необходимо условие за икономически растеж, но то, както се посочва от Малтус, Сисмонди и Маркс, не е достатъчно. Макар да осъзнават ограниченията, които съвкупното търсене поражда върху нивата на активност, според Смит и Рикардо недостатъчното агрегирано търсене не е проблем, поради предположението им за изравняване на спестявания и инвестиции.

Предвид наличието на множество гледни точки и разнородни обществени нагласи за ролята на потреблението в икономиката, теоретичните и емпиричните проучвания в тази област представляват сериозно научно предизвикателство. Интересът към тази проблематика нараства значително през последните години най-вече заради финансовата криза от 2008 г. В условията на застой, дефлация и растяща безработица, управляващите съвсем естествено отново се ориентират към активизиращи механизми. Някои от тях се ограничават само до констатации за водещата роля на потребителските разходи за растежа, други прибегват до целенасочени мерки, за да го стимулират.

Бележки:

[1] През 1767 г. Сър Джеймс Стюарт публикува "Изследване на принципите на политическата икономия". Това е първата книга на шотландски икономист, която съдържа в заглавието си "политическа икономия".

[2] Джон Хикс смята, че такова предположение е "статично", в смисъл че моделът на Смит "не обръща внимание на плановете и очакванията". (Hicks, 1937).

[3] В том 26 на "Съчинения": Маркс приема подобно разсъждение за детинско, присъщо на "някакъв си Сей, но не и на Рикардо". (1970, гл. VIII, с. 710).

[4] Неговите скептични идеи са представени за първи път през 1798 г. в "An Essay on the Principle of Population". Книгата е преиздавана няколко последователни години, като с всяко следващо издание черните краски намаляват.

[5] В своята знаменита статия "Кейнс и класиката" от 1937 г. Джон Хикс определя концепцията на Кейнс не като обща теория, а като частен случай на неокласическата доктрина, приложима в условията на дълбока криза (Hicks, 1937).

Референции:

- Гълбrait, Дж. К., (1996), Икономическата наука в перспектива, "Хр. Ботев", София.
- (Galbrayth, J. K., 1996, Ikonomicheskata nauka v perspektiva, "Hristo Botev", Sofia)
- Кейнс, Дж. М., (1993), Обща теория на заетостта, лихвата и парите, "Хр. Ботев", София.
- (Keyns, J. M., 1996, Obshta teoria na zaetostta, lihwata i parite, "Hristo Botev", Sofia.
- Маневич, В., (2008), Кейнсианская теория и российская экономика. Институт проблем рынка РАН. Москва, "Наука". Маркс, К. (1859). "Към критиката на политическата икономия". Изд. IV. Партиздат, 1983. Електронна версия, 2017, София, Център за икономически теории и стопански политики към СУ.
- (Marks, K., 1859, Kym kritikata na politicheskata ikonomiya. Izd. IV, Partizdat, 1983. Elektronna versiya, 2017. Sofiya, Centar za ikonomicheska teoria i stopanski politiki kam SU)
- Маркс, К., (1970), Съчинения, Том 26, част II, София, БКП. Избрани моменти Available from: http://archive.septemvri23.com/Marx_Teorii_za_prin_stoinost_2.htm [Accessed: 19/10/2018].
- (Marks, K. Sychinenia, Tom 26, chast II, BKP, Sofia)
- Рикардо, Д., (2015), За принципите на политическата икономия и данъчното облагане. "Рата", София.
- (Rikardo, D., 2015, Za principite na politicheskata ikonomia i danachното oblagane, "Rata", Sofia.
- Смит, А. (1983), Богатството на народите: изследване на неговата природа и причини. София, "Партиздат".
- (Smith, A., 1983, Bogatstvoto na narodite: izsledvane na negovata priroda i prichini, "Partizdat", Sofia.
- Bleaney, M. F., (1976), Underconsumption Theories: A History and Critical Analysis, New York: International Publishers. The Gresham Press, Old Woking, Surrey. Available from: <http://www.marx2mao.com/PDFs/UT76.pdf> [Accessed: 10/10/2018].
- Brewer, A., (2002) (1992), Richard Cantillon: Pioneer of Economic Theory, London: published in the Taylor & Francis e-Library, 2003.
- Cantillon, R., (2011) (1755), Essai sur la nature du commerce en général. Français modernisé par Stéphane Couvreur Paris, Institut Coppet, décembre 2011. Available from: <https://www.institutcoppet.org/wp-content/uploads/2011/12/Essai-sur-la-nature-du-commerce-en-gener-Richard-Cantillon.pdf> [Accessed: 03/10/2018].

- Foster, W.T. & Catchings, W., (1926), Profits. *Political Science Quarterly*. Vol. 41, No. 3, London, September 1926, pp.468-471.
- Gislain, J., (2003), (1999), James Steuart: economy and population. Tortajada, R. *The Economics of James Steuart*. Taylor & Francis e-Library, pp.169-185.
- Hicks, J., (1937), Mr Keynes and Classics. A suggested Interpretation. *Econometrica*, Vol. 5 No 2, Apr., pp. 147-159. Available from: http://public.econ.duke.edu/~kdh9/Courses/Graduate%20Macro%20History/Readings-1/Hicks_Mr.%20Keynes%20and%20the%20Classics.pdf [Accessed: 03/05/2018].
- Malthus, T., (1820), *Principles of Political Economy*, New York, August 1922. M.Kelley INC. Available from: <https://ia601601.us.archive.org/1/items/in.ernet.dli.2015.148817/2015.148817.Principles-Of-Political-Economy.pdf> [Accessed: 21/9/2018].
- Меек, R. L., (2003), (1962), *The Economics of Phisiocracy: Essay and Translations*, George Allen & Unwin Ltd, 1962. Transferred to Digital Printing 2004, Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group.
- Murphy, A.E., (1986), Richard Cotillion: Entrepreneur and Economist. Available from: <https://search.proquest.com/openview/5dbda734307cd61317e4d3c204216456/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1816926> [Accessed: 11/7/2018].
- Piguou, A. C., (1950), *Keynes General Theory*. London, Available from: <https://archive.org/stream/keynessgeneralth033413mbp#page/n7/mode/2up>. [Accessed: 12/12/2017].
- Say, J. B., (1803), *A Treatise on Political Economy, or the production, distribution and consumption of wealth*. Available from: <http://econlib.org/library/Say>. [Accessed: 10/7/2017].
- Simonde de Sismondi, J.C.L., (1819), *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la Richesse dans ses rapports avec la population*. Available from: http://www.ecn.ulaval.ca/~pgon/hpe/documents/socialisme/Sismondi2_1819.pdf [Accessed: 3/8/2018].
- Skinner, A. S., (1963), Sir James Steuart: International Relations, *The Economic History Review*, New Series, Vol. 15, No 3, pp. 438-450. Available from: https://www.jstor.org/stable/2592918?read-now=1&refreqid=excelsior%3Ab71c2889de7385f403ad51f86b2c1b64&seq=2#page_scan_tab_contents [Accessed: 22/10/2018].
- Thomas, A. M., (2015), *Consumption and Economic Growth in the Framework of Classical Economics*. *University of Sydney Faculty of Arts and Social Sciences School of Economics*. Available from: https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/14130/1/Thomas_AM_Thesis.pdf [Accessed: 11/3/2018].

РОЛЯ НА ПОТРЕБЛЕНИЕТО В ИКОНОМИКАТА – РАЗВИТИЕ НА ИДЕИТЕ ОТ КАНТИЙОН ДО КЕЙНС

Резюме

Статията е критичен преглед, систематизация, сравнение и обобщение на възгледите за ролята на потреблението за икономическата динамика от Кантийон до Кейнс. Акцент е алтернативността на идеите, обяснена с различните допускания и предположения на авторите и с промените в икономическата конюнктура. В условията на глобална криза дебатът се възобновява и ръстът на търсенето отново е сериозна възможност при провеждането на макроикономическа политика.

Ключови думи: потребление, икономически растеж

JEL: B51, B52, E1, E21, O4

THE ROLE OF CONSUMPTION IN THE ECONOMY – AN EVOLUTION OF THE IDEAS FROM CANTILLON TO KEYNS

Tatiana Ivanova*

Abstract

The article is a critical review, systematization, comparison and summary of the views on the role of the consumption for the dynamics of the economy from Cantillon to Keynes. Emphasis is placed on the alternatives of ideas, explained by the different assumptions and suggestions of the authors, and the changes in the economic conjuncture. In the context of the global crisis, the debate is revived, and the increasing demand is again one of the main opportunities for the implementation of the macroeconomic policy.

Key words: consumption, economic growth

JEL: B51, B52, E1, E21, O4

* Tatiana Ivanova, PhD, Chief., Assist. Prof., University of Economics-Varna, email: tatiana-i@ue-varna.bg